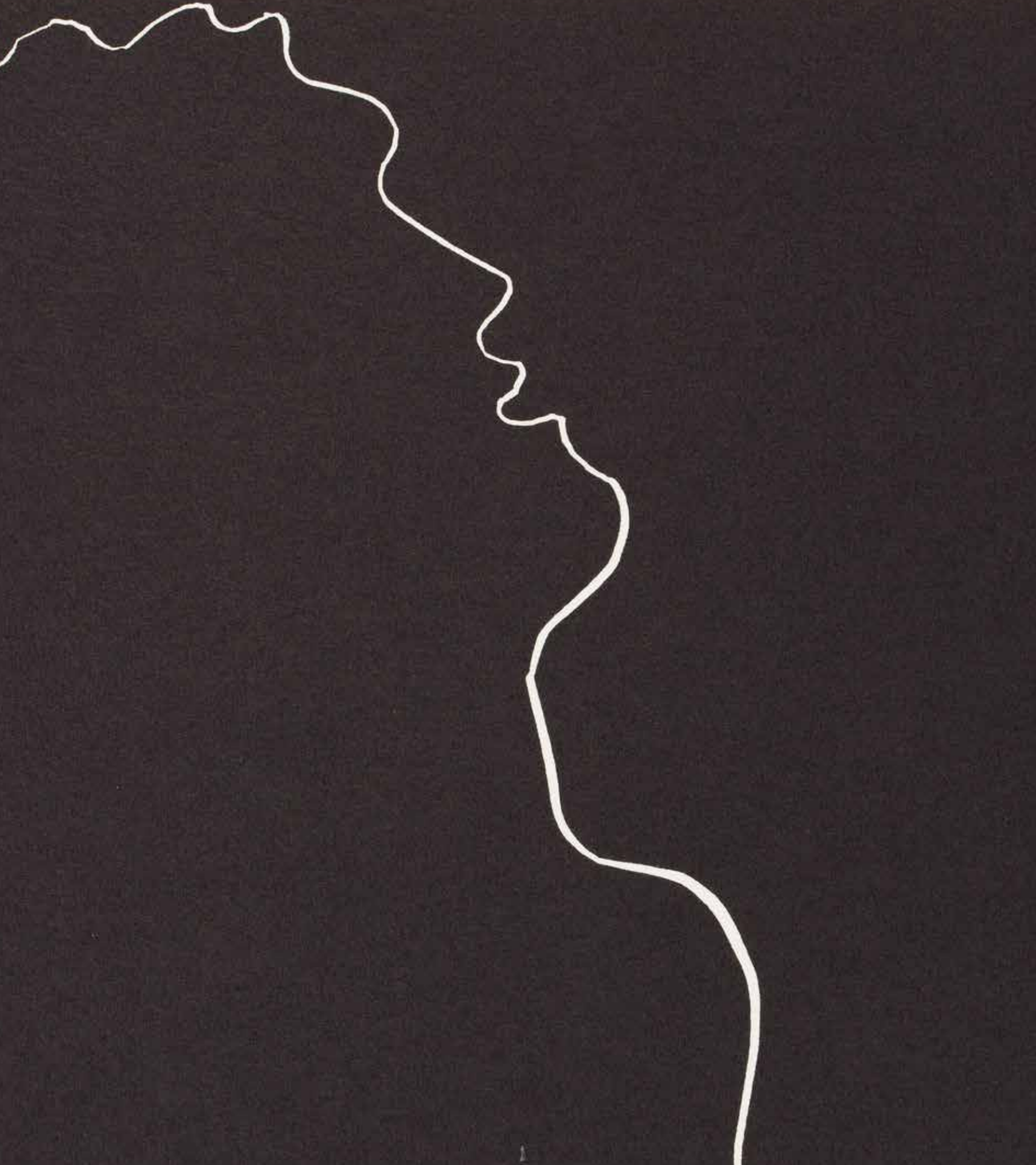

BEAUTY
IS A
LINE

PABLO PICASSO
HENRI MATISSE

JOSIEN BELTMAN

ALEXANDER GAUDE

PAUL KNOLLE

MARKUS MÜLLER

ARNOUD ODDING

THIJS DE RAEDT

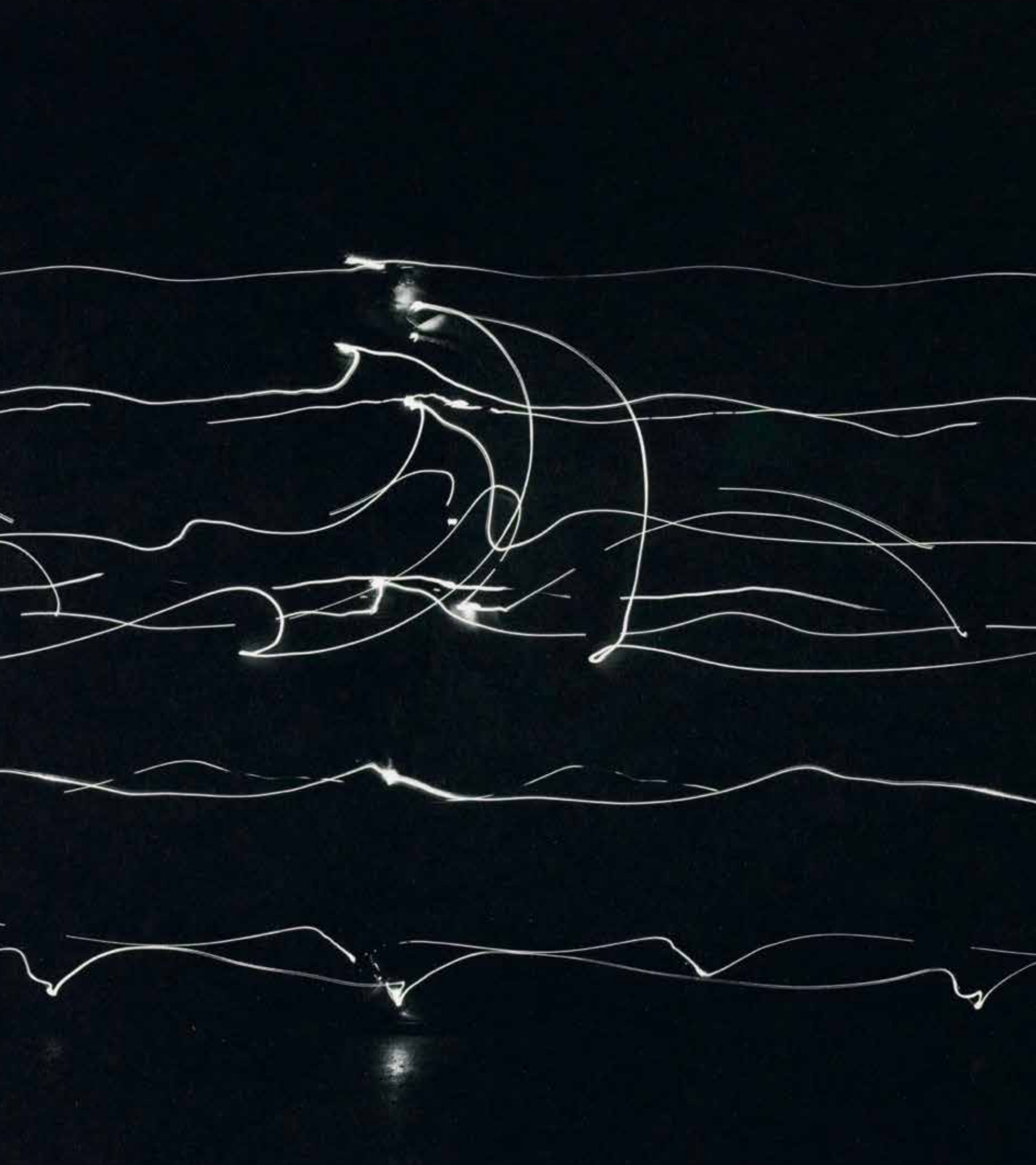
PABLO PICASSO

HENRI MATISSE

RIJKSMUSEUM TWENTHE, ENSCHEDE
KUNSTMUSEUM PABLO PICASSO MÜNSTER
WAANDERS UITGEVERS, ZWOLLE

7	<u>VOORWOORD</u> <u>Markus Müller Arnoud Odding</u>
10	<u>DE 20STE EEUW: DE EEUW VAN DE LIJN</u> <u>Arnoud Odding</u>
18	<u>DE CLUB VAN DE HASJ-ETERS OF DE</u> <u>SCHOONHEID IS EEN LIJN</u> <u>Markus Müller</u>
26	<u>SIERLIJNEN, SLAOLIESTIJL ...</u> <u>EN DE SCHAAR VAN MATISSE</u> <u>Thijs de Raedt</u>
40	<u>KIRCHNER EN HET EXPRESSIONISME.</u> <u>LEVENSGEVOEL GEVAT IN DE LIJN</u> <u>Josien Beltman</u>
54	<u>MATISSE, PICASSO EN DE BEVRIJDING VAN DE CONTOUR</u> <u>Paul Knolle</u>
66	<u>KRULLEN, KRABBELS, SCHRIFTSTROMEN. DE LIJN IN</u> <u>HET WERK VAN CY TWOMBLY AAN HET EIND VAN DE</u> <u>JAREN ZESTIG</u> <u>Alexander Gaude</u>
76	<u>VAN HET NULPUNT TOT IN HET ONEINDIGE. SOL</u> <u>LEWITTS LINEAIRE STRUCTUREN ALS CONCEPTUEEL</u> <u>BEELDELEMENT VAN DE MINIMAL ART</u> <u>Alexander Gaude</u>
96	<u>COLOFON</u>

VOORWOORD

Sinds mensenheugenis worden lijnen gebruikt om uiting te geven aan een gedachte of een gevoel. Of dat nu in een grottekening, hiëroglief, geschreven letter of 20ste-eeuws schilderij is, de lijn is een krachtig communicatiemiddel. Geholpen door de menselijke verbeelding is de lijn zelfs zo krachtig, dat met een simpele pennenstreek een herkenbaar gezicht, object of figuur op papier kan worden gezet.

Het is daarom niet verwonderlijk dat de lijn – naast de kleur – al eeuwenlang het belangrijkste gereedschap van de beeldend kunstenaar is. Opmerkelijk is wel de vrije vlucht die de lijn neemt in de kunst vanaf het begin van de 20ste eeuw. Nauwkeurig gezette, studieuze lijnen gaan nu ineens zwieren, zwaaien, kronkelen of krassen. De lijn staat niet langer meer in dienst van de compositie maar eist een eigen, dominantere rol op: de vorm van de lijn wordt zélf een beeldbepalend element van de kunst.

De medewerkers van het Rijksmuseum Twenthe en het Kunstmuseum Pablo Picasso Münster gebruikten de eigen collecties om deze emancipatie van de lijn nader te onderzoeken en met elkaar te bespreken. Het Kunstmuseum Pablo Picasso Münster beheert een uitgebreide en belangrijke verzameling werken op papier van Pablo Picasso en andere grootheden uit de kunst van de 20ste eeuw. Het Rijksmuseum Twenthe is een kunstmuseum met een diverse collectie kunstwerken van voornamelijk West-Europese oorsprong, van de late middeleeuwen tot heden.

De verschillen in kleur- en lijngebruik tussen een ‘oud’ en een ‘modern’ schilderij zijn vaak onmiskenbaar. Maar kijkend naar onze collecties, onderscheidden wij ook binnen de kunst van de 20ste eeuw veel variatie in de lijn. Zo zagen wij decoratieve lijnen, de sierlijnen die rond het fin-de-siècle niet alleen de beeldende kunst maar ook objecten uit het dagelijks leven verfraaiden; expressieve lijnen, de gevoelige uiting van een impulsieve scheppingsdrang; contourlijnen, de

klassieke omtreklijn waarin een vorm tot de essentie wordt teruggebracht; spontane lijnen, waarmee kunstenaars streefden naar een bevrijding van rationele artistieke uitgangspunten; constructieve lijnen, de geometrische vormen die een breuk met de figuratieve kunst inluiden. Deze ‘hoofdlijnen’ staan aan de basis van de tentoonstelling *Beauty is a line*, en vormen eveneens de hoofdstukken van deze publicatie.

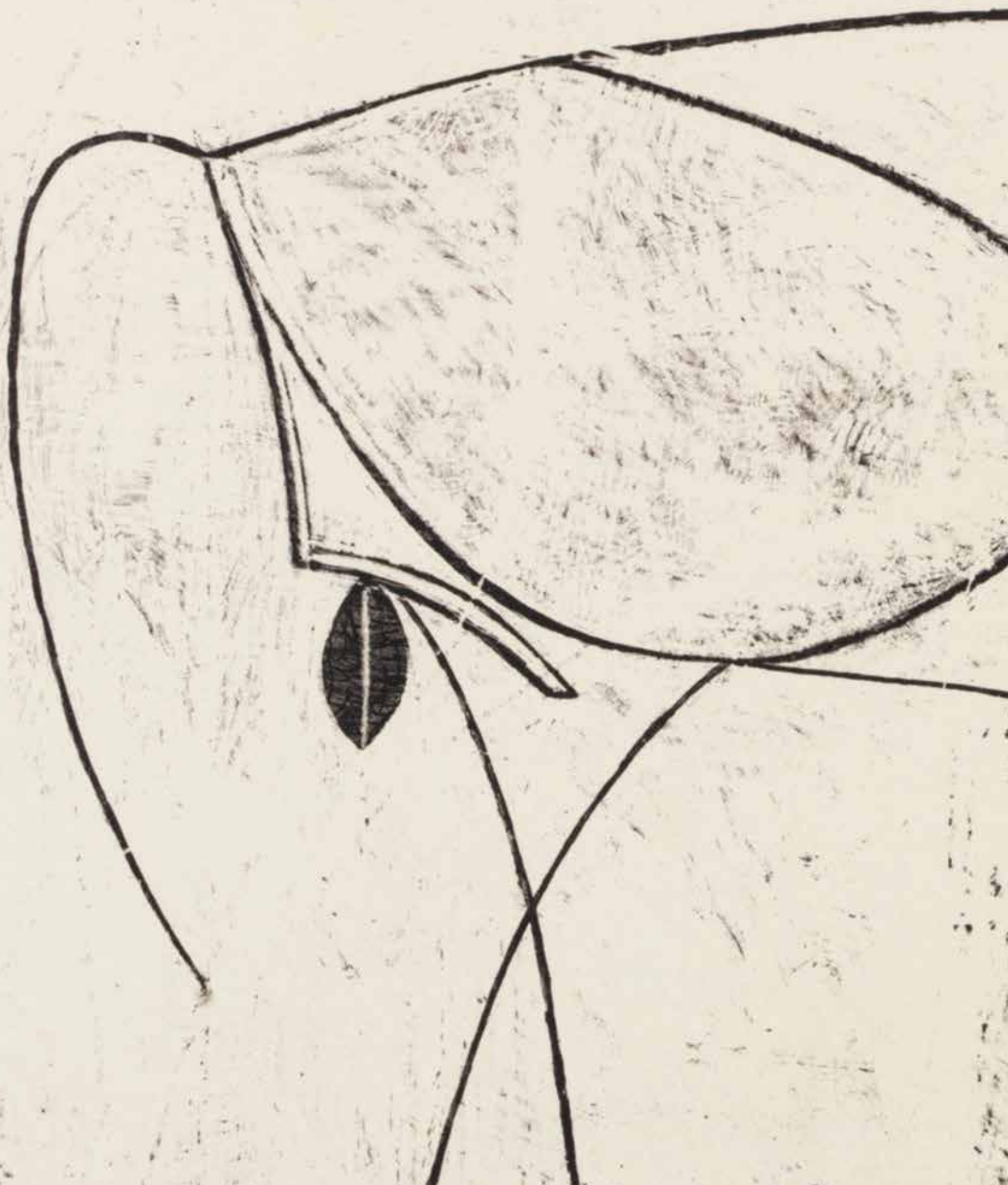
In een associatieve dubbeltentoonstelling vragen wij uw aandacht voor de lijn in de kunst van de 20ste eeuw. Twee musea, ongeveer 60 kilometer van elkaar verwijderd; één verhaal, één tentoonstelling, maar in twee delen te zien. De sierlijnen, expressieve strepen en klassieke contouren van onder meer Pablo Picasso en Henri Matisse in het Rijksmuseum Twenthe in Enschede, zijn verbonden met de tentoonstelling in het Kunstmuseum Pablo Picasso in Münster. Hier worden naast de decoratieve lijnen ook de geometrische onderzoeken, minimalistische stroken en spontane tekeningen van onder meer Bart van der Leek, Cy Twombly en Gerhard Richter getoond.

Bij de voorbereidingen voor deze tentoonstelling hebben wij veel medewerking ondervonden van de bruikleengevers – instellingen en particuliere verzamelaars – die wij allen grote dank verschuldigd zijn. De conservatoren van beide musea – Josien Beltman, Alexander Gaude, Paul Knolle en Thijs de Raedt – werkten met toewijding samen aan de tentoonstellingen en stelden deze publicatie samen, waaraan ook ondergetekenden hun bijdrage mochten leveren.

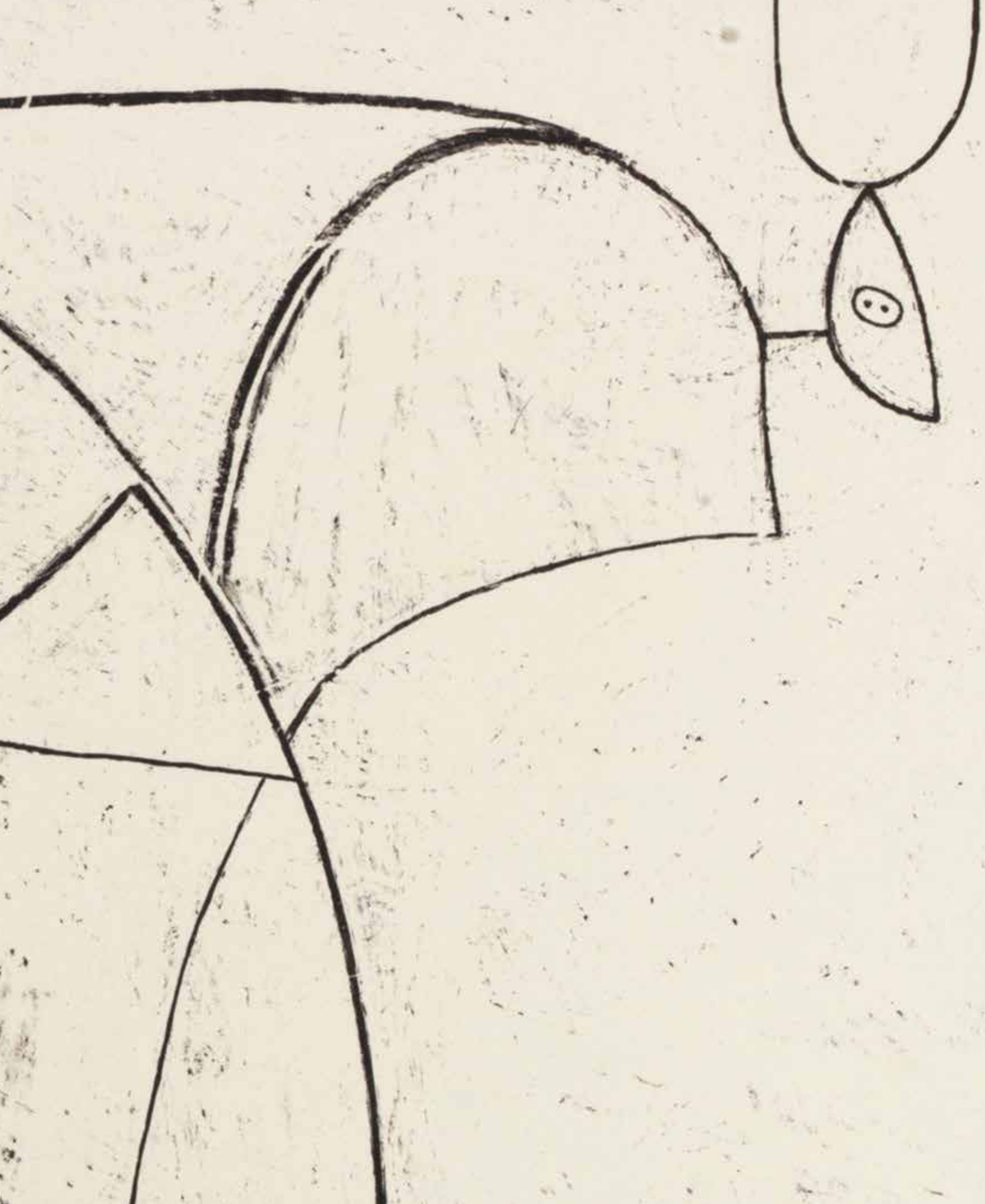
Markus Müller
Directeur Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

Arnoud Odding
Directeur Rijksmuseum Twenthe

DE 20STE EEUW: DE EEUW VAN DE LIJN

Arnoud Odding

Als je mensen vraagt wie de computer heeft uitgevonden dan zullen velen Alan Turing zeggen, de Britse wetenschapper die in de Tweede Wereldoorlog het Duitse coderingsapparaat Enigma wist te kraken met een primitief soort computer. En als je mensen vraagt wie de moderne kunst heeft uitgevonden dan is de kans groot dat je de naam Picasso te horen krijgt. Pablo Picasso, de man die de wereld het kubisme schonk. Beide uitspraken zijn natuurlijk een onverantwoorde versimpeling van de werkelijkheid. De uitvinding van de computer is een geleidelijk proces geweest, vanaf het idee voor het eerste telraam bij de Romeinen, via de algoritmen

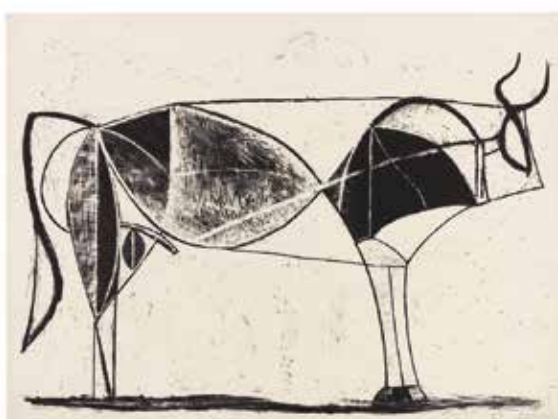
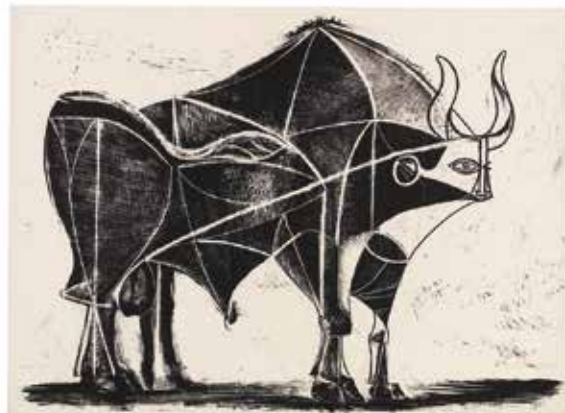
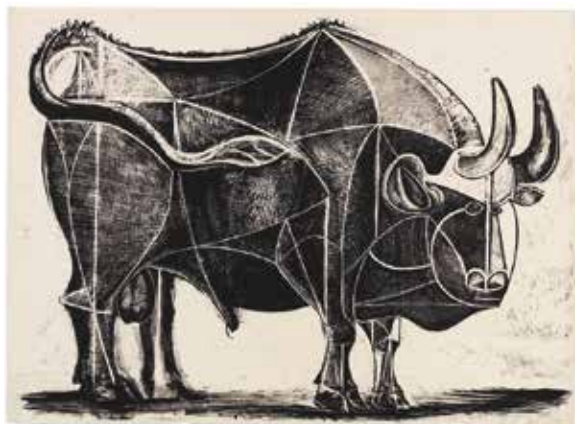
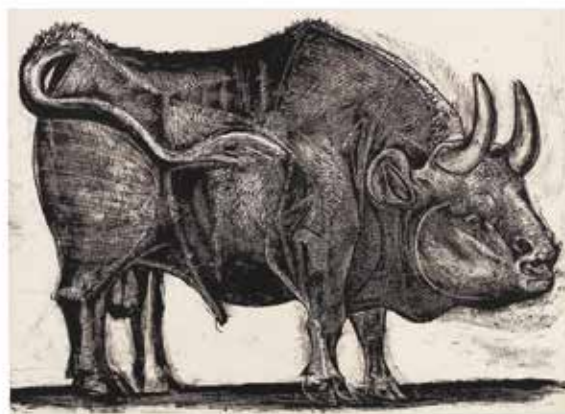
van Lady Lovelace in de 19de eeuw, tot aan de uitvinders van de smartphone. Want wat is een computer eigenlijk en wanneer mag je een apparaatje een computer noemen? Precies zo schimmig is het finale antwoord op de vraag welke kunstwerken 'modern' zijn en welke veroordeeld worden tot het rijk van de oude kunst. De ontwikkeling van de moderne kunst is een verdienste van vele kunstenaars.

De ontstaansgeschiedenis van de moderne kunst is een verhaal waarin kunstenaars de waarneembare realiteit steeds meer vervangen door een gevoelde of bedachte realiteit. En dat begint al ver

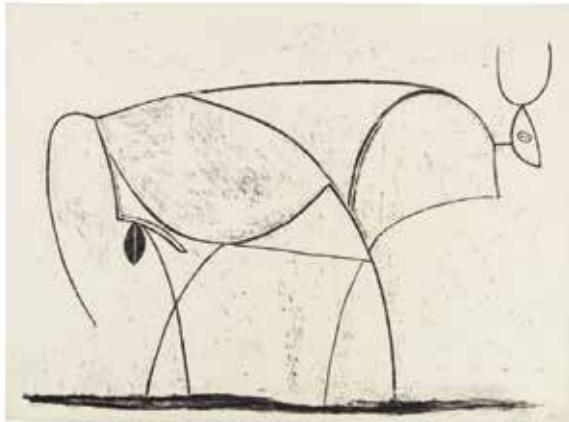
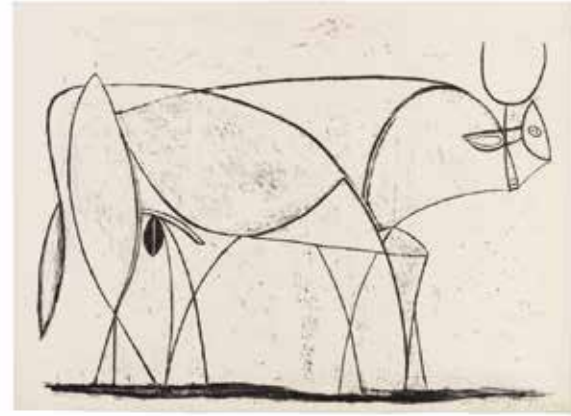
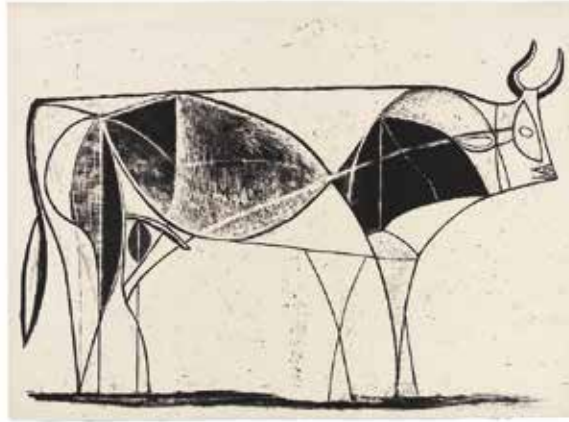
Pablo Picasso

Destier — 1945 — lithografie — 32,7 x 44,5 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

Pablo Picasso
Destier — 1945 — lithografie (6x) — ca. 32,5x44,5 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

Pablo Picasso

Destier — 1946 — lithografie (3x) — ca. 32,5 x 44,5 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

voor Picasso zijn eerste lijnen op papier zet. Een belangrijke stap zetten de romantische kunstenaars uit het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw. Kunstenaars die de sublieme gevoelens willen vastleggen die een berglandschap bij ze oproept zoals de Brit J.M.W. Turner of kunstenaars die de liefde en gevoelens tussen mensen proberen uit te beelden zoals de Duitser J.F.A. Tischbein.

Het verhaal van het ontstaan van de moderne kunst is het verhaal van kunstenaars die in steeds grotere vrijheid de meanderende stromen van hun eigen verbeeldingskracht volgen. Het is een ontwikkeling die in de 19de eeuw eerst geleidelijk verloopt en daarna steeds meer vaart krijgt. Daarbij komt dat de fotografie de schilderkunst in de 19de

eeuw bevrijdt van de taak een herkenbare en gedeelde werkelijkheid weer te geven. Verschillende fotografische technieken verspreiden zich razendsnel. Rond het midden van de eeuw is het al eenvoudiger zo'n alchemistische afbeelding te laten maken dan een schilderij waarvoor eindeloos geposeerd moet worden. De edele kunst van het geschilderde portret 'naar het leven' wordt geleidelijk een anachronistische niche. Kunstenaars krijgen de ruimte hun aandacht te verleggen naar eigen fascinaties, naar de binnenkant van hun eigen hoofd.

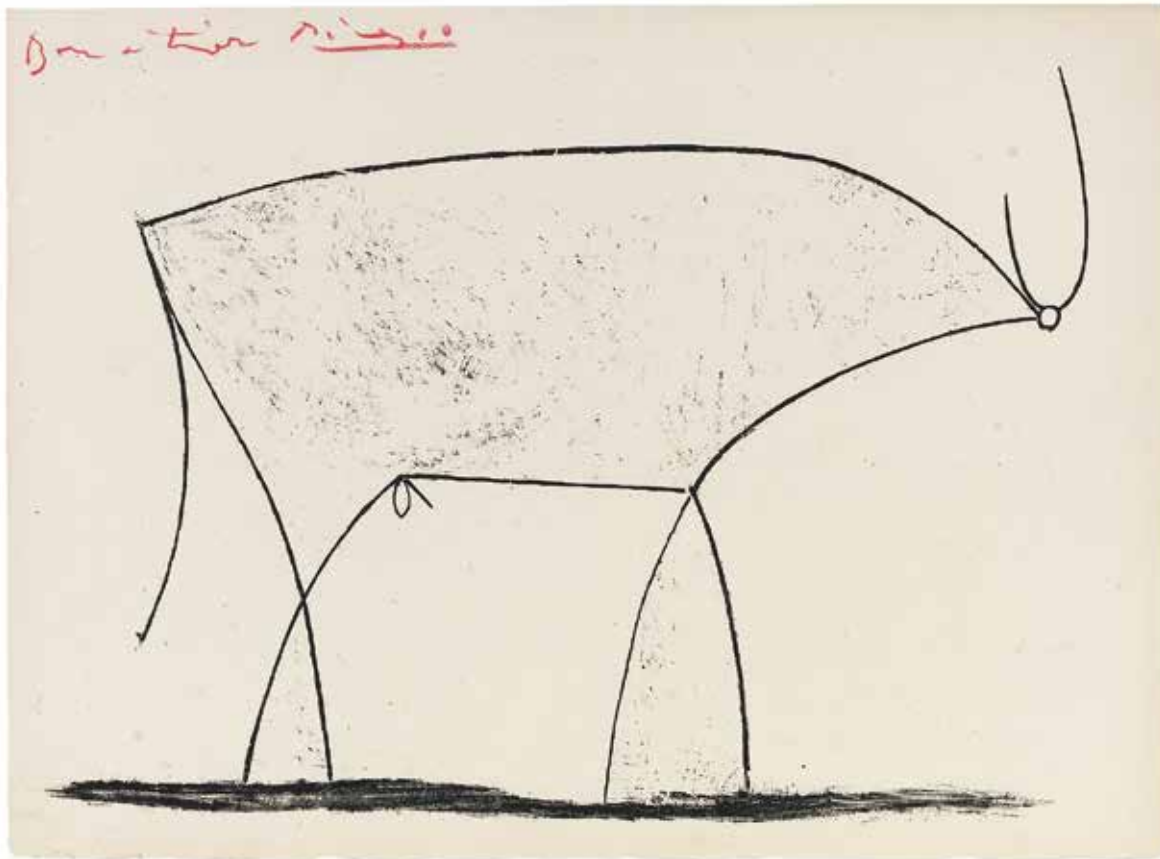
Tot zover is het verhaal van de moderne kunst bij velen wel bekend. Maar er is een aspect dat nauw verbonden is met de opkomst van de moderne kunst

dat bijna niemand ziet en dat is de herwaardering van de lijn. Want bedenk, hoe geef je die moderne, hoogst persoonlijke beelden weer als je je steeds minder baseert op de visuele werkelijkheid die we met elkaar delen? Het is de lijn die uitkomst biedt want de lijn biedt een taal of, anders gezegd, een visuele leidraad om ideeën te verbeelden. Zoals de wiskunde ideeën beschrijft in getallen en formules. De lijn zoekt, beschrijft, suggereert en definieert. Met de doorbraak van de moderne kunst eist de lijn een nieuwe hoofdrol op. En dat beperkt zich niet tot de lijn die een vorm of een volume suggereert zoals bij Picasso, maar ook de denkbeeldige lijn die ontstaat op de overgang van twee kleurvlakken. De grootmeester van die laatste lijn is niemand minder dan Henri Matisse.

'Is dit alles werkelijk zo?' zult u misschien vragen. 'Rembrandt was toch ook een meester van de lijn?' Natuurlijk, maar moderne kunstenaars

gebruiken de lijn wezenlijk anders dan hun verre voorgangers. Waar Rembrandt met zijn lijnen een zo geloofwaardig mogelijke weergave nastreeft van een bedelaar, een straathond, zichzelf of een landschap, daar suggereren moderne kunstenaars alternatieve werkelijkheden die ze laten ontspruiten aan hun eigen verbeeldingskracht. De lijn is een symbool, een karakter dat alles kan betekenen. Kunstenaars ontwikkelen een eigen handschrift om daarmee hun fascinaties te beschrijven. De tastende, de eigenzinnige en de zelfbewuste lijn van de 20ste eeuw staat tegenover de realistische of geïdealiseerde lijnen die eerdere kunstenaars naar de werkelijkheid trachtten te modelleren.

Het beste bewijs hiervoor is met een simpele zoekopdracht te vinden op internet. Type de woorden '17de-eeuwse kunst', '18de-eeuwse kunst' of '19de-eeuwse kunst' in en een parade aan meer of minder bekende beelden trekt aan je ogen voorbij.

Pablo Picasso

De stier — 1946 — lithografie — 32,8 x 44,4 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

Tuur nu met dichtgeknepen oogleden en zie één voor één de stijlverschillen tussen de eeuwen wegvallen. De 17de eeuw ziet er misschien wat bruingeler uit dan de 18de eeuw. In de 19de eeuw overheerst weer het bruin van de Gouden Eeuw, afgewisseld met enkele werken die opeens veel feller gekleurd zijn – een voorbode van de volgende eeuw. Type nu ‘20ste-eeuwse kunst’ en zie een nieuwe wereld. Een wereld van voornamelijk heldere lijnen en felle

kleurvlakken die lineair zijn afgebakend. Een wereld ontsproten aan de verbeelding van moderne kunstenaars. De 20ste eeuw is de eeuw van de moderne kunst en daarmee de eeuw van de lijn. Het is ironisch dat moderne kunstenaars hun toevlucht zoeken tot een middel (de lijn) dat zo oud is als de prehistorische grottekeningen van Lascaux en Altamira met kuddes oerossen en andere dieren. Niet minder ironisch is het feit dat het mooiste

PABLO PICASSO — HENRI MATISSE

Jan Sluijters

Larens landschap met oktoberzon — 1910 — olieverf op doek — 59x72 cm
Stedelijk Museum Schiedam, in langdurig bruikleen bij Singer Laren

BEAUTY
ISA
LINE

Jacob van Heemskerck

Compositie — 1914 — olieverf op doek — 75 x 109 cm
Kunstmuseum Den Haag

voorbeeld in deze tentoonstelling van het spel van vernieuwen, reduceren en abstraheren een serie lithografieën van een stier is; de gedomesticeerde afstammeling van de inmiddels uitgestorven oeros. In iedere versie reduceert Picasso zijn stier ietsje verder, net zo lang tot er weinig anders rest dan een draadsculptuur. Picasso verbeeldt een stier als een karakter uit het Chinese schrift of een Egyptisch hiëroglief: volledig herkenbaar voor het menselijk

oog dat deze beeldtaal heeft leren lezen maar onbegrijpelijk voor de kunstmatige intelligentie in hedendaagse computers. De nakomelingen van de primitieve machines van Alan Turing zijn ver gekomen maar de moderne lijn doorgronden lukt ze nog niet. Het is de lijn die de kunst van de 20ste eeuw heeft gevormd, maar wie de lijn wil lezen moet wél de taal begrijpen. Een taal die telkens opnieuw door kunstenaars wordt uitgedacht.

Pablo Picasso

Jonge vrouw naar Cranach — 1949 — lithografie — 64,9x49,8 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

Henri Matisse

Naakt met ster — 1938 — linosnede — 23,4 x 31,1 cm

Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, langdurig bruikleen van Sparkasse Münsterland Ost

LIJNEN COMTOUR

MATISSE, PICASSO EN DE BEVRIJDING VAN DE CONTOUR

Paul Knolle

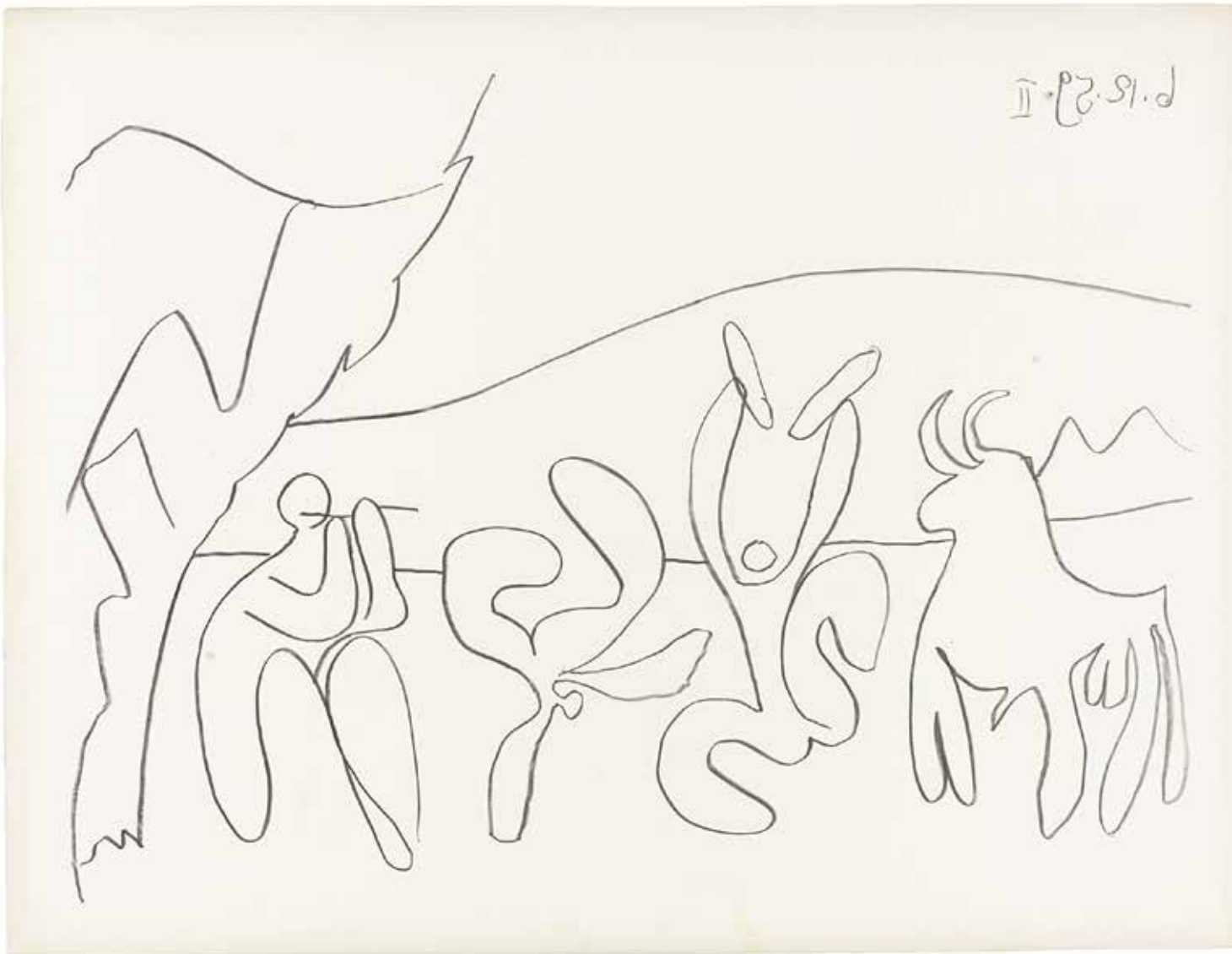
Pablo Picasso, die samen met Henri Matisse een vitale rol speelt in *Beauty is a line*, koos voor zijn kunst graag thema's uit de klassieke mythologie. Het zal bij deze macho geen toeval zijn dat juist oppergod Zeus in zijn werk regelmatig de hoofdrol opeiste. Het is niet onwaarschijnlijk dat Picasso, gelet op zijn belangstelling, het oude Griekse verhaal heeft gekend over de ontdekking van de kunst door een vindingrijke jonge vrouw uit Korinthe. Debutades, dochter van een pottenbakker, zag bij het afscheid van haar geliefde – die op reis ging – hoe een kaars of lamp zijn schaduw op de muur wierp. Zij trok, ter herinnering, met een stift de contour na, om die vervolgens met zwart te vullen. Toen haar vader het profiel op de muur zag, maakte hij het in klei na en zette het portret in de oven; op deze manier ontstond direct ook kunst in drie dimensies.

Het verhaal werd door Romeinse auteurs als de befaamde Plinius de Oudere in de 1ste eeuw na Christus doorgegeven. Het werd vervolgens met graagte geciteerd door schrijvers als Leone Battista Alberti in zijn *Della pittura* (1436) en het bleef ook daarna populair. Totdat Goethe in de 18de eeuw vraagtekens plaatste bij de geloofwaardigheid van de legende van de verliefde Debutades en zij uit de kunsttheoretische literatuur verdween. Wel bleef zij tot in de 19de eeuw present in de poëzie en de beeldende kunst. In de schilderkunst waren voorstellingen waarin kunstlicht voor een bijzonder effect zorgde, nu eenmaal geliefd – en dit onderwerp was ook nog eens op het vak toegesneden. Na 1770 kwam er, mede ten gevolge van de grotere belangstelling voor de antieke kunst, zelfs een kleine hausse op gang in taferelen van het meisje dat de contouren van haar minnaar tekent. Een mooi voorbeeld is het schilderij uit 1791 van de Brugse neoclassicist Joseph-Benoît Suvée.

Lijn en kleur: een korte terugblik

De populariteit van deze legende is een indicatie voor het belang dat aan lijnen als artistiek beginsel werd toegekend. Zij gaven het kunstwerk structuur door vormen van figuren, landschappen en dergelijke in een door de kunstenaar bepaalde onderlinge verhouding in de ruimte of het platte vlak te begrenzen en te definiëren. Maar er was meer aan de hand. Over de betekenis en schoonheid van een goed getrokken lijn – en over de manier waarop die moest worden aangebracht – is eeuwenlang gediscussieerd, zeker omdat de status van de lijn steeds prominenter werd. Zo werd al in de renaissance het belang van goed bij de figuur passende, fraaie contouren afgezet tegen dat van het gebruik van kleuren. Het kwam erop neer dat schilders die lineair werkten, er blijk van gaven over voldoende vindingrijkheid en technisch vermogen te beschikken om hun ideeën voor een kunstwerk op een intelligente, heldere manier te presenteren. Kleuren werden als decoratie toegevoegd omdat zij in een schilderij nu eenmaal niet konden ontbreken. Daar kwam nog bij dat 'intellectuele' kunstenaars bij voorkeur ingewikkelde onderwerpen uit historische, religieuze en mythologische verhalen kozen waarmee zij hun kennis en voorstellingsvermogen konden demonstreren. Schilders bij wie de kleur prevaleerde, werden beschouwd als niet meer dan getrouwe navolgers van de natuur. Zij waren, aldus hun tegenstanders, niet meer dan kopiisten. Zo werd in de 16de eeuw de lineaire kunst uit Florence afgezet tegen de kleurrijke kunst uit Venetië.

Het kon er fel aan toegaan tussen voorstanders van de lijn en die van de kleur. In de jaren 1670 brak aan de Franse Académie Royale de Peinture et de Sculpture een conflict uit over de vraag of de tekening dan wel de kleur belangrijker was in de schilderkunst. Deze controversie werd

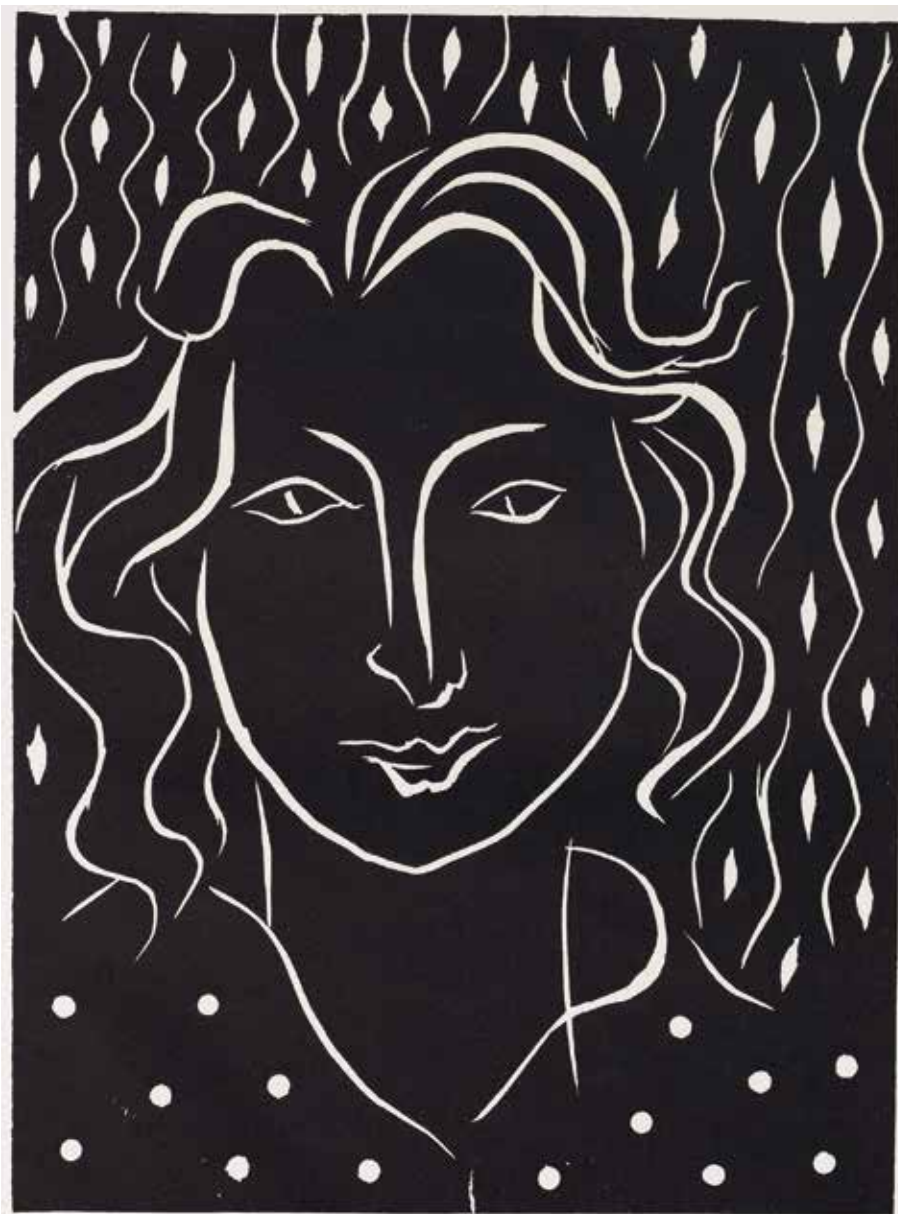

Pablo Picasso

Bacchanaal II — 1959 — lithografie — 50,3x66,1 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

bekend als de strijd tussen de Poussinistes (de geestverwanten van de 'lineaire' Nicolas Poussin) en de Rubénistes (degenen die, als Rubens, de kleur lieten prevaleren). Er verschenen tal van publicaties waarin standpunten werden verdedigd. De strijd bleek in 1717 beslist ten gunste van de coloristen, toen Jean-Antoine Watteau met het kleurrijke schilderij *L'Embarquement pour Cythère* tot de Franse Académie werd toegelaten.

De strijd tussen lijn en kleur oversteeg zelfs het zuiver artistieke debat. In de loop van de 18de eeuw werd de keuze voor lijn of kleur gerelateerd aan de 'nationale smaak', de aan allerlei omstandigheden toe te schrijven smaak die ieder lid van een bevolking, ook kunstenaars, bezaten. Zo werd de gehele Nederlandse kunst van de 17de eeuw door buitenlandse critici afgedaan als coloristisch en daarmee gediskwalificeerd als realistisch en daarmee van een minder hoog niveau. Het is

Henri Matisse

Primavera — 1938 — lino­sne­de op Japans pa­pier — 22,8 x 16,9 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, langdurig bruikleen van Sparkasse Münsterland Ost

interessant dat juist de natuurgetrouwheid van de Hollandse schilderkunst in de 19de eeuw zou gaan leiden tot de hoge internationale waardering die de tijdgenoten van Rembrandt, Frans Hals en Vermeer nog altijd ten deel valt.

Ondanks dergelijke twisten, werd in de opleiding van kunstenaars geoefend in het tekenen van fraaie contouren. Er werd nagedacht over de kern van een fraaie lijn, zoals in *Analysis of Beauty* (1753) van de Britse kunstenaar–theoreticus William Hogarth.

Het hoofdonderwerp was de *line of beauty*, een spiralende lijn (door hem ook *serpentine line*, *waving line*, *winding line* en *the line of grace* genoemd) die duidelijk in een kunstwerk aanwezig moest zijn om het schoonheid te verlenen. Dit type lijn gaf levendigheid aan een voorwerp en trok de aandacht van de beschouwer, zeker als het contrasteerde met rechte of hoekige lijnen. De *serpentine line* bepaalde niet de gehele compositie op doek, maar werd vooral in de delen gevonden.

Picasso en Matisse

Aan het begin van de 20ste eeuw kreeg de contour in de beeldende kunst in korte tijd een heel andere rol. Deze omslag werd ingezet door kunstenaars als Matisse en Picasso. Zij behandelden lijnen in het algemeen en contouren in het bijzonder steeds vrijer en speelser. In plaats van een strak raamwerk aan de hand waarvan men het artistieke vermogen van een kunstenaar en het niveau van zijn of haar ideeën kon aflezen, werd het gebruik van lijnen kenmerkend voor het speelse vermogen van de geest, voor de ultieme creativiteit van de maker. Tenslotte werden de lijnen zélf het kunstwerk.

Picasso én Matisse hebben als het ware de omtreklijnen in schilderijen, tekeningen, collages en andere vormen van beeldende kunst bevrijd. Een simpel maar veelzeggend voorbeeld: Matisse laat de contouren van lippen niet eindigen in een hoek, maar laat ze in plaats daarvan bijna de ruimte in wapperen. De werkelijkheid was niet meer het zaligmakende referentiekader. Matisse en Picasso verbeeldden mens en dier en de ruimte waarin die zich bewogen vaak als vlakken en gaven, evenals onder meer Wassily Kandinsky en Paul Klee, ruimte aan de innerlijke, individuele verbeelding. Zowel bij Matisse als bij Picasso vinden wij figuren die als silhouetten op een achtergrond zijn geplakt, soms letterlijk. Door de geheel zwarte of juist in een felle kleur gevulde figuren – die wel wat doen denken aan de tekening van Debutades – wordt de contour nog eens extra benadrukt. Vlamachtige, maar scherp afgezette bijna geometrische figuren suggereren schaduwplekken op een lichaam. In 1949 schilderde Picasso in het Zuid-Franse Vallauris, waar hij op dat moment woonde, met een brede kwast en met zijn vingers in contouren vogels, een stier, een vaas met bloemen, een faun en een vrouwelijk naakt op glas en werd hierbij van de andere kant gefilmd. Hij speelt met lijnen en kijkt door de faun heen naar de kijker: de lijnen van zijn hoofd en die van het kunstwerk lopen als vanzelfsprekend in elkaar over. Kunstenaar en kunstwerk vallen voor even samen. Contouren werden een lijnenspel in het ‘draagvlak’ van de compositie. De kleur werd niet geheel uit het oog verloren, maar speelde een dienende rol: niet om de werkelijkheid van de buitenwereld te suggereren maar als aandeel in de weergave van een concrete eigen innerlijke werkelijkheid van de kunstenaar. De vrijere toepassing van lijnen leidde tot allerlei

interessante publicaties. Zo schreef Paul Klee aan het begin van zijn *Pädagogisches Skizzenbuch*, in 1925 uitgegeven door het Bauhaus: ‘Eine **aktive** Linie [lijnen kunnen volgens hem ‘aktiv, medial und passiv’ zijn; een nadere uitleg zou hier te ver voeren], die sich frei ergeht, ein Spaziergang um seiner selbst willen, ohne Ziel. Das agens ist ein Punkt, der sich verschiebt.’ Hij tekende deze lijn (een liggende, omgekeerde S), gevolgd door dezelfde lijn met ‘begeleidingsvormen’, d.w.z. een tweede lijn die hier doorheen speelt. Lijnen kunnen volgens Klee een eigen richting inslaan, geleid door de fantasie van de kunstenaar – en zo avontuurlijk worden.

‘Een wandeling omwille van zichzelf’: die maken de lijnen in het werk van de recent overleden Nederlandse kunstenaar Armando sinds de jaren zestig zeker. Lijnen vormen bij hem de omtrek van boomstammen, maar kunnen ook op zichzelf gelezen worden, in hun verband in het vlak, zonder relatie met de natuur. In menige tekening of litho zijn de lijnen bij Armando alleen om zichzelf aanwezig, zijn zij, heel concreet, de artistieke elementen geworden waarom het draait. Hij schoof lijnen als het ware over het vlak en maakte ze tot hoofdbestanddeel van het kunstwerk. De lengte, vloeïendheid of hoekigheid, al dan niet variërende dikte, de interactie tussen lijnen, de locatie(s) op de ondergrond, de tint(en) ervan worden – naast het formaat en de structuur en kleur van de ondergrond zelf – bepalend. De totale vrijheid die deze lijnen demonstreren is te herleiden tot de keuzes die pioniers als Matisse en Picasso decennia eerder hebben gemaakt.

Henri Matisse

Zwaan, uit het geïllustreerde boek *Poésies* van Stéphane Mallarmé — 1932 — ets — 33,5x25 cm

Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, Collectie Classen

...fraichie sur des lits de violettes...

Henri Matisse

...fraichie sur des lits de violettes..., uit het geïllustreerde boek *Pasiphaé: Chant de Minos* van Henry de Montherlant — 1944 —
linosnede — 33,5 x 25,7 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, Collectie Classen

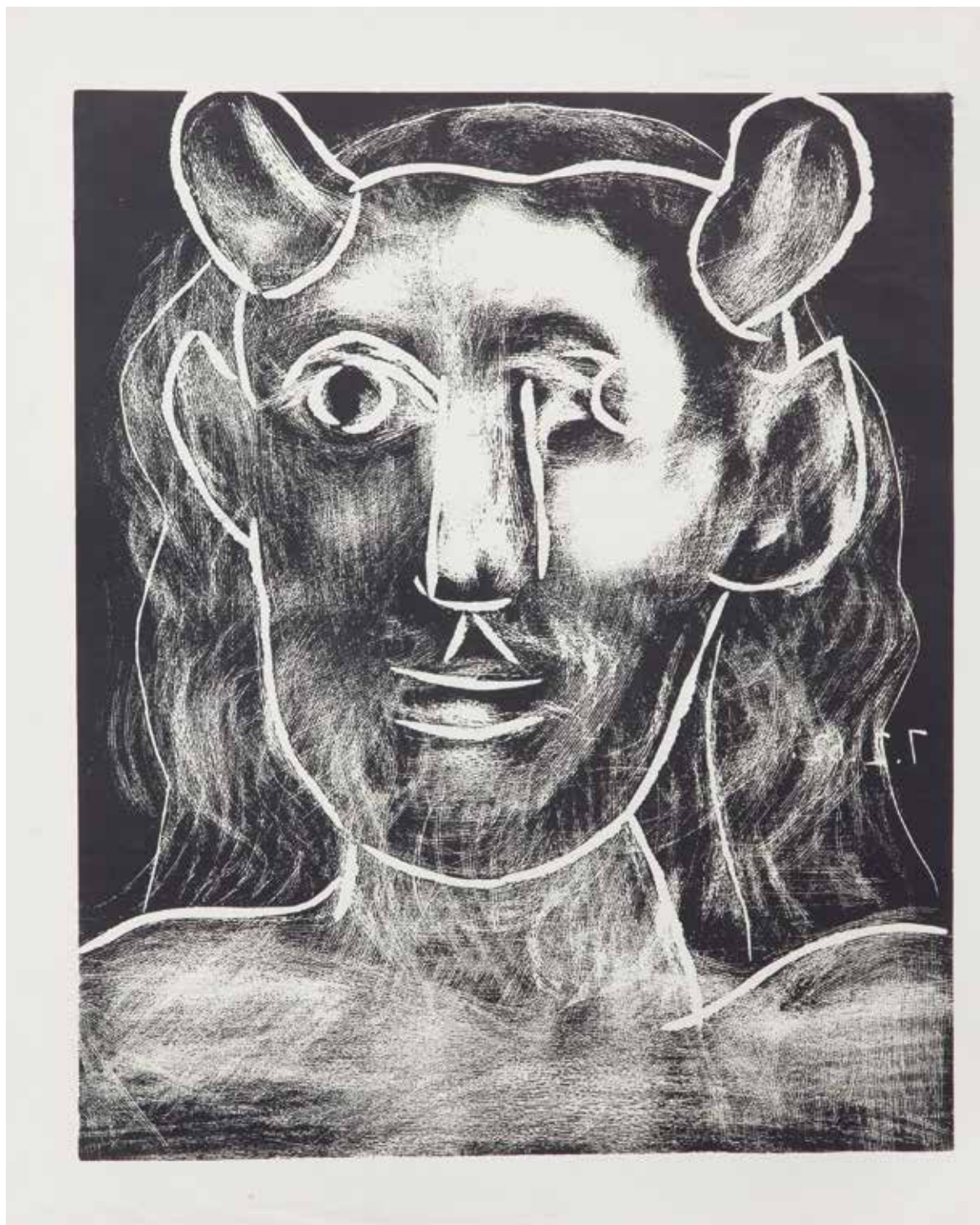

...L'angoisse qui s'amasse en frappant sous ta gorge...

Henri Matisse

...L'angoisse qui s'amasse en frappant sous ta gorge..., uit het geïllustreerde boek *Pasiphaé: Chant de Minos* van Henry de Montherlant — 1944 —
linosnede — 33,5 x 25,7 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, Collectie Classen

PABLO PICASSO — HENRI MATISSE

Pablo Picasso

Kop van een faun — 1962 — linosnede — 75 x 59,8 cm

Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, langdurig bruikleen van Sparkasse Münsterland Ost

·F4.E.P5

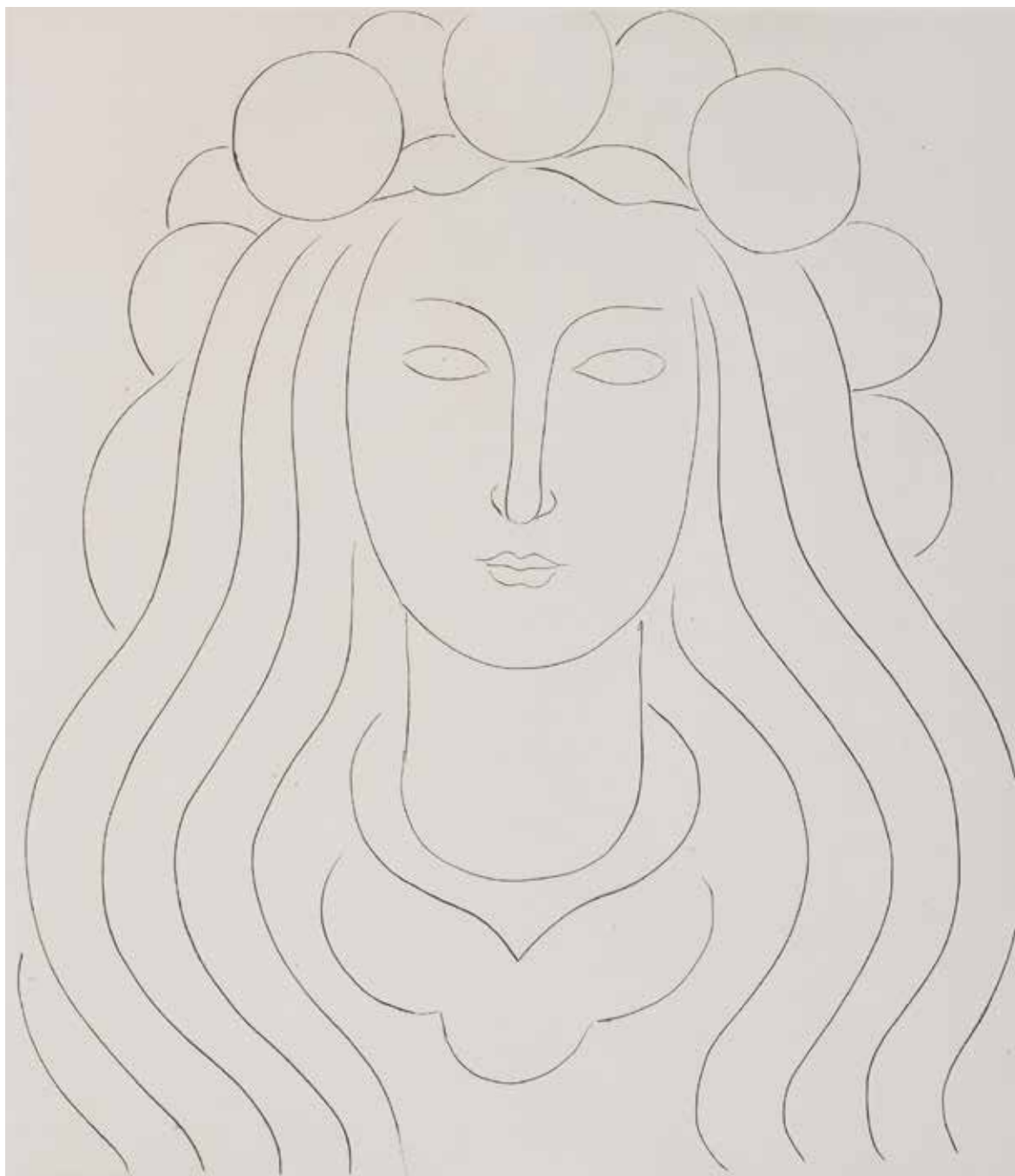

PABLO PICASSO — HENRI MATISSE

BEAUTY
IS A
LINE

Pablo Picasso

Vrouw met halsketting — 1947 — lithografie — 61,1 x 50 cm
Kunstmuseum Pablo Picasso Münster

PABLO PICASSO — HENRI MATISSE

Henri Matisse

Fee met glinsterende kap, aandenken aan Mallarmé — 1933 — droge naald ets op Japans papier — 36,6 x 32 cm

Kunstmuseum Pablo Picasso Münster, langdurig bruikleen van Sparkasse Münsterland Ost